

Tvůrčí inteligence v období tzv. normalizace

MILAN OTÁHAL

Inteligence a intelektuálové sehráli nejednou v moderních českých dějinách významnou roli. V druhé polovině šedesátých let dvacátého století se podíleli na vypracování ekonomické reformy a připravovali změny politického systému; IV. sjezd Svazu československých spisovatelů, který se konal v červnu 1967, na němž někteří účastníci provedli zásadní kritiku socialismu sovětského typu, je považován za počátek obrodného procesu. Jeho průběh aktivně ovlivnily tvůrčí svazy a jejich Koordinační výbor. Podle nejvyšších stranických orgánů „se staly inspirátory, inicátory i organizátory pravicově oportunistických i protisocialistických představ, politických postojů i činů, směřujících proti podstatě socialistického uspořádání naší společnosti.“¹ Když pak hodnotily postoje vědecké inteligence při přípravě a v průběhu pražského jara, dospěly k závěru, že sehrála „významnou úlohu při formování druhého centra ve straně“ a zdůraznily její podíl na formování „platformy tzv. XIV. sjezdu (...) i kontrarevoluční platformy 2000 slov a pod.“² Ani okupace Československa v srpnu 1968 nezměnila názory tvůrčí inteligence. Veřejně také dala najevo svůj nesouhlas s nástupem Husákovy skupiny do čela KSČ a státu. Jan Fojtík, tehdejší tajemník ÚV KSČ, konstatoval, že „až na ojedinělé případy statečných jednotlivců vystupovala kulturní fronta až do května 1969 jako jednotná síla proti politice strany, a proto také zaujala negativní postoj k výsledkům dubnového pléna ÚV KSČ, k úsilí o konsolidaci vnitropolitické i zahraničně politické situace.“³ Nová politická reprezentace považovala oprávněně tvůrčí inteligenci za podstatnou překážku na cestě k tzv. nor-

¹ Materiál Byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích z podzimu 1969. Citováno podle J. Cýsařové: *Koordinační výbor, tvůrčí svazy a moc. Nekapitulantské postoje české tvůrčí inteligence a mechanismy moci KSČ*. Praha 2001, rukopis, s. 73.

² 190. schůze předsednictva ústředního výboru KSČ (dále P ÚV KSČ) 6. listopadu 1970. Státní ústřední archiv (dále SÚA), archiv ÚV KSČ (dále A ÚV KSČ), fond 02/1, sv. 143, archivní jednotka 221.

³ Projev J. Fojtíka na 2. schůzi ideologické komise ÚV KSČ konané 1. června 1970. Viz M. Otáhal, A. Nosková, K. Bolomský: *Svědectví o duchovním útlaku 1969–1970. „Normalizace“ v kultuře, umění, vědě, školství a masových sdělovacích prostředcích. Dokumenty*. Historia Nova sv. 2. ÚSD AV ČR – Maxdorf, Praha 1993, s. 50.

malizaci. Proto také především proti ní směřovala opatření, jejichž cílem bylo zbavit se všech reformistů a aktivních podporovatelů obrodného procesu, obnovit jednotu strany a znovuupevnit její vedoucí úlohu, akceschopnost a bojovnost.⁴ Nejdůležitější z nich byly tzv. prověrky, v jejichž průběhu muselo opustit KSČ na půl miliónů členů, z intelektuálních organizací pak polovina.⁵

Základní směrnicí postupu proti uměleckým svazům byla „politická izolace pravicově oportunistických a antisocialistických představitelů, jejich vyřazení z vlivu na společenský život vůbec a kulturně politický život zvláště.“⁶ Straničtí a státní činitelé odmítli jednat s jejich reprezentací a část jejich funkcí byla přenesena na ministerstvo kultury; některé svazy jako Svaz filmových a televizních tvůrců byly zrušeny, v ostatních musela odstoupit dosavadní vedení.⁷

Po konsolidaci poměrů a v situaci, kdy se většina obyvatelstva přizpůsobila životu v reálném socialismu, stála i před tvůrčí inteligencí otázka co dělat. Na rozdíl od řadových občanů měla větší odpovědnost za další vývoj. Část umělců se odmítla podrobit a nesměli proto veřejně působit. Nerezignovali však a pokračovali ve svých aktivitách, které se staly základem paralelní kultury. Řada z nich stála při zrodu Charty 77, podílela se na činnosti nezávislých iniciativ a aktivně vystupovala v sametové revoluci. Zůstali však poměrně izolovanou skupinou s malým vlivem na společnost; mnohem větší ohlas měli na Západě.

Mnozí umělci se dali zcela do služeb normalizačního režimu, který je za to patřičně odměňoval bez ohledu na kvalitu jejich děl. Značná část umělců se podobně jako většina obyvatelstva přizpůsobila životu v reálném socialismu. Někteří z nich se sice netěšili přízni komunistického vedení, ale dostali příležitost zapojit se do oficiální kultury, což nebylo zadarmo. Tak například Jiří Šotola, Bohumil Hrabal, Jiří Menzel provedli jakési „veřejné pokání“, aby neztratili kontakt se svými čtenáři.

Umělci z oficiální sféry museli v kritických chvílích komunistické vedení veřejně podpořit, jako tomu bylo v případě tzv. Anticharty. Posoudit toto jednání není jednoduché, lze však konstatovat, že vzhledem k své popularitě i autoritě sehráli tím, že se za ně fakticky postavili, objektivně negativní roli. Jednoznačné nebylo ani společenské působení jejich tvorby. Na jedné straně sice utvrzo-

⁴ Viz Dopis ÚV KSČ všem základním organizacím a členům strany k výměně stranických legitimací KSČ. A ÚSD, Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, D IV/36, A-2.

⁵ Projev J. Fojtíka na 3. schůzi ideologické komise ÚV KSČ konané 19. října 1970. Viz *Svědectví o duchovním útlaku*, c. d., s. 50.

⁶ Viz poznámku č. 1.

⁷ Odpor uměleckých svazů proti novému mocenskému centru a proces tzv. normalizace zpracovala J. Cýsařová, c. d.

vala lidi v tom, že socialistický svět je přirozený (viz různé televizní seriály), na druhé straně vznikala díla, která měla nadčasovou hodnotu (např. práce B. Hrabala, L. Fuřse ad.) a která pomáhala lidem lépe snášet poměry.

Ve vědě byli postiženi zejména pracovníci působící v humanitních oborech, velká většina byla zbavena svých míst, z nich pak část pokračovala v rámci možností ve své předchozí činnosti mimo oficiální struktury, mnozí se zapojili do opozice a také oni hráli významnou roli při založení Charty 77. Jiná situace byla mezi přírodovědci, kteří nebyli vystaveni takové perzekuci, a ve vědeckých institucích přežilo i hodně těch, kteří se angažovali v reformním procesu.

Výsledkem těchto opatření bylo umrtvení aktivit tvůrčí inteligence. Situace se začala měnit s příchodem M. Gorbačova do čela Sovětského svazu. Odvolání tzv. Brežněvovy doktríny způsobilo, že československá komunistická reprezentace ztratila svou nejdůležitější oporu a tím se otevřela cesta i společnosti, aby se pokusila o transformaci poměrů. Zvýšila se úloha disentu, iniciativy se chopila vzhledem k celkovým poměrům tvůrčí inteligence, působící v oficiálních strukturách; z ní se postupně vydělovala tzv. šedá zóna, která získala značný vliv. Ve svém úsilí o změnu poměrů postupovala tvůrčí inteligence samostatně, bez větších kontaktů s disentem. Zpočátku využívala perestrojky a glasnosti, aby prosadila větší autonomii kultury na stranických a státních orgánech. Tak dramatičtí umělci v souvislosti s přípravou nového divadelního zákona žádali úpravy, které by umožnily divadlům „rozvinout co nejširší iniciativu k naplňování společenských úkolů a k rozšíření umělecké specifiky vycházející z tvůrčích záměrů vedoucích uměleckých osobností a ze schopností a talentů jednotlivých tvůrčích kolektivů.“⁴⁸

Zejména mezi herci probíhal proces, který svědčil o probouzející se občanské odpovědnosti a zároveň o překonávání strachu. Příkladem může být vystoupení Miloše Kopeckého na IV. sjezdu SČDU v roce 1987, který ve svém diskusním příspěvku upozornil na nezastupitelnou úlohu umění, jemuž se musí vždy jednat o pravdu, svobodu, humanismus, demokratičnost. Na závěr žádal odstoupení nejvyšších funkcionářů, neboť novou politiku nemohou dělat staré tváře. „Odejdete-li včas,“ prohlásil, „to jest hned, může vám být poděkováno. Neučiníte-li tak z vlastní jasnozřivosti, odejdete sice o něco později, ale odejdete, nepochybně o tom, stejně. Jenže už ne důstojně, nýbrž jako komické fi-

⁴⁸ Viz Přestavba řízení a ekonomiky profesionálních divadel ČSR. SÚA, Předsednictvo Svazu českých dramatických umělců (dále SČDU), kr. 27, bez sign. Jde o materiál z roku 1987. Předsednictvo se dále domáhalo, aby nový zákon obsahoval tezi, že „divadlo není výkonnou státní socialistickou organizací, ale socialistickou uměleckou institucí“. Viz Návrh přestavby řízení a ekonomiky profesionálních divadel ČSR. Tamtéž, kr. 44, bez sign.

gurky.“ S jeho vystoupením se ztotožnila řada delegátů, z nichž mnozí kritizovali kulturní politiku KSČ a zásahy do tvůrčí svobody.⁹

Jinou formu zvolili výtvarníci, z nichž většina nebyla členy Svazu, kteří usilovali o rozšíření prostoru pro svobodnou tvorbu pořádáním nepovolených výstav a zakládáním vlastních tvůrčích sdružení.¹⁰

Specifické poměry panovaly v literatuře, kde existovaly tři proudy – oficiální, nezávislý a exilový; na vytváření skutečných hodnot se podílely především poslední dva. V oficiální literatuře docházelo postupně k diferenciaci, z níž se vydělovala tzv. šedá zóna, která tvořila „ten nejširší proud domácí literatury“. Patřili sem spisovatelé, kteří nebyli vysloveně zakazováni, ale ani protěžováni, a jejich tvorba byla často trpěna „jen z politicko taktických důvodů“. Jejich společenský význam byl v tom, že „produkovali duchovní živiny, jimiž se sytila převážná část uměnilovné veřejnosti, pro niž zůstávala bohužel tvorba paralelní kultury nedostupná a známá jen z doslechu“.¹¹

Důležitou roli sehrál také generační problém; především střední generace se začala hlásit o místo na slunci, čímž se dostávala do rozporu s aktivními normalizátory, kteří obsadili všechna rozhodující místa.¹² Paradoxní bylo, že své plány začali uskutečňovat, když odpovědnost za ideologický úsek převzal Jan Fojtík, jeden z hlavních normalizátorů v kultuře.¹³

Sjezdy uměleckých svazů, které se konaly v roce 1987, potvrdily, že mezi členy dochází k diferenciaci, a to i ve vztahu ke kulturní politice KSČ a politické reprezentaci.¹⁴ Vědci v tomto období vyjadřovali svou nespokojenost s řízením vědy komunistickou stranou jen ojedinele.¹⁵

⁹ SÚA, SČDU, IV. sjezd, kr. 9, bez sign.

¹⁰ Jistým průlomem bylo vytvoření skupiny Tvrdohlavých. V roce 1989 existovalo již 36 takových seskupení, které lze považovat za součást paralelní kultury.

¹¹ V. Mertl: „Tvůrčí rozpětí a přesahy šedé zóny“, *Proglas. Revue pro politiku a kulturu* 8, č. 3, 1997, s. 42–43.

¹² Bezpečnost konstatovala, že mezi členy Svazu českých spisovatelů (dále SČS), „především příslušníky střední generace se projevují snahy o získání vedoucích míst v jednotlivých knižních nakladatelstvích a v samotném vedení svazu.“ ÚSD, Informace o bezpečnostní situaci v ČSSR a aktuálních otázkách práce Bezpečnosti za II. čtvrtletí, 1988, bez sign.

¹³ Tehdy byli vyměněni ředitelé televize a rozhlasu, předsedou SČS se stal příslušník střední generace Michal Černík a vedoucím oddělení kultury ÚV KSČ jeho vrstevník Jaroslav Čejka.

¹⁴ Tuto diferenciaci zaregistrovalo i předsednictvo ÚV KSČ. Viz SÚA, A ÚV KSČ, Výbor pro stranickou práci v českých zemích, č. j. V 75/24 ze dne 12. 6. 1989. Bezpečnost zaznamenala vzestup „nepřátelsky zaměřených umělců“. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (dále ÚDV), Vyhodnocení prováděcího plánu práce II. odboru X. správy Sboru národní bezpečnosti za I. čtvrtletí roku 1988, bez sign.

¹⁵ Byl to například pokus člena korespondenta L. Trlifaje prosadit, aby při obsazování vedoucích míst v Československé akademii věd byly rozhodujícím kritériem odborné kvality uchazeče, nikoli politická angažovanost. Blíže viz M. Otáhal: *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu. Doplněk*, Brno 1999, s. 37–40.

Nové faktory do vývoje společnosti vnesl leden 1989; tehdy u příležitosti 10. výročí sebeupálení Jana Palacha probíhaly v Praze po celý týden demonstrace; policie brutálně zasahovala po celou dobu s výjimkou 18. ledna, kdy se podepisoval ve Vídni na konferenci o lidských právech závěrečný dokument. Palachův týden představuje kvalitativní zlom i ve smýšlení tvůrčí inteligence. Gorbačovova politika perestrojky a glasnosti je sice aktivizovala, ale spíše v „reformistickém“ duchu a v rámci oficiálních institucí, kdežto leden dal impulz k veřejným vystoupením, která měla protirežimní charakter. Podle Václava Havla svědčila tato vystoupení „o prohlubujícím se svobodném duchu naší společnosti“.¹⁶

Nespokojenost umělců v oficiálních, ba i přímo ve stranických strukturách vyvrcholila v známé *Iniciativě kulturních pracovníků*, v níž odsoudili zatčení V. Havla a vyzvali politické elity k dialogu o řešení vážných společenských problémů. Myšlenka na takovou akci se zrodila v disentu, ale její společenský význam začal sílit, když se jí ujali herci pražských divadel. Lze ji tedy považovat za petici oficiálních struktur. Ohlas, který vyvolala mezi inteligencí, politické orgány překvapil. Jejich první reakcí byla represivní opatření vůči signatářům, jako byl například zákaz vystupovat v televizi. Většinou se ukázala jako neúčinná, neboť ohrožovala některé televizní pořady či dabování sovětských filmů. Situaci se snažily řešit i osobními setkáními se známými umělci, domnívaly se totiž, že se jim takto podaří umělce pro režim získat nebo je alespoň neutralizovat. Ale ani tento postup nezapůsobil.

Novou vlnu protestů vyvolalo odsouzení V. Havla. Pražští herci založili Výbor na podporu žádosti V. Havla o podmíněné prominutí poloviny trestu. Tentokrát to byla zcela iniciativa umělců z oficiálních struktur, jak to i veřejně zdůraznili.¹⁷ V tom, že nedošlo k propojení akcí disentu a umělců, můžeme spatřovat jistý nedostatek, na druhé straně však – vzhledem k pozici disentu ve společnosti – mělo samostatné vystupování umělců větší společenský význam. Ocenil to sám V. Havel, který jim poděkoval za podporu a zároveň zhodnotil společenský dosah takových akcí: „Za zvlášť důležité považuji, že se mě zastali umělci a vědci působící v oficiálních strukturách. Je to důležité nejen pro mne, ale především proto, že to svědčí o prohlubujícím se svobodném duchu a hrdosti naší společnosti.“¹⁸

¹⁶ Viz *Lidové noviny* 2, 4. 2. 1989, samizdat.

¹⁷ Jeden z iniciátorů Jiří Křížan prohlásil, že jednali zcela samostatně a spontánně. Zdůraznil to proto, aby nebyli podezírání jako v případě *Iniciativy*, že vystupují z podnětu disentu. „Byl prosinec, byl leden.“ Rozhovor VI. Mlynáře a J. Dobrovského s J. Křížanem, *Lidové noviny* 2, č. 5, 1989, samizdat.

¹⁸ *Lidové noviny* 2, 4. 2. 1989, samizdat.

Také vědeckí pracovníci reagovali na lednové události vlastní peticí. I jejich akce měla velký ohlas a podepsalo ji na 1300 osob. Téměř polovina signatářů byla z akademických ústavů a vysokých škol. I když byla zaměřena na tuto jednu skupinu, nelze její společenský význam podceňovat. Poprvé od obrodného procesu dala totiž tvůrčí inteligence otevřeně najevo své skutečné názory na normalizační režim, a to nejen spoluobčanům, ale i mocenským orgánům, které již nemohly počítat ani s jejich podporou, ale ani s neutralitou. Petice tak potvrdila důležitou změnu v chování té její části, která si začala uvědomovat svou odpovědnost a potřebu vystoupit jako samostatná, svébytná skupina, jež má povinnost aktivně přispět k řešení problémů společnosti. Pro obě petice bylo pak důležité, že se neobracy na stranické, nýbrž státní orgány.

I po tomto vzepětí dávala tvůrčí inteligence najevo své skutečné smýšlení; její další akce však již neměly většinou ohlas jako zmíněné petice. Část umělců pochopila, že v dané situaci je potřebné získat pozice v oficiálních uměleckých svazech a vytvořit z nich organizační základnu pro další činnost. Velkého úspěchu dosáhli zejména dramatičtí umělci, když do výboru SČDU byly na červnové konferenci zvoleny „pravicově orientované osoby angažující se v řadě tzv. iniciativ“, jak je označila Bezpečnost.¹⁹

Značný společenský dosah měla inscenace Divadla na provázku a Hadivadla nazvaná *Scénický časopis Rozrazil* na téma demokracie a pásmo *Res publica* Realistického divadla, složené z citátů T. G. Masaryka a K. Čapka, při čemž měli diváci příležitost vyjádřit své názory na bílých arších papíru na stěnách. Představení byla vyprodána a reakce obecnstva dokazovala, že toužilo po angažovaných hrách. Divadla hrála tehdy vůbec významnou úlohu, neboť měla bezprostřední styk s obecnstvem; proto bylo důležité, že právě herci se postavili proti režimu.

Ve Svazu českých spisovatelů byla specifická situace. Střední generace, která v něm zaujala významné pozice, přijala za svůj program perestrojku a glasnost, tedy reformy v rámci komunistického systému. V jeho rámci zaujali kritický postoj zejména ke kulturní politice KSČ, která bránila v realizaci jejich záměrů. „Je třeba si uvědomit,“ napsal M. Černík, „že v první polovině sedmdesátých let bylo nezbytné nastolit politiku tuhé konsolidace, avšak koncem osmdesátých let se tento proces stával retardačním a neúměrně dlouhou dobu přežívá.“²⁰

¹⁹ Byli to Miroslav Krobot, Ivan Rajmont, Jaromír Hanzlík, Karel Steigerwald, Karel Kříž, Jan Vedral, Petr Oslzlý, Arnošt Goldflam. ÚDV. Informace o bezpečnostní situaci a aktuálních problémech za II. čtvrtletí 1989 – sdělení, bez sign.

²⁰ „Autorita tvůrčího činu. Projev M. Černíka na plenární schůzi SCS 14. a 15. března 1989“, *Kmen* 3, č. 11, 16. 3. 1989.

Funkcionáři svazu museli zaujmout stanovisko i k nezávislé literatuře právě pro její význam a hodnotu. M. Černík se vyslovil pro to, aby se do literatury vrátili někteří nepublikující autoři²¹ a jejich díla se opět směla půjčovat ve veřejných knihovnách.

Snahou o navázání kontaktů s exilem byla účast oficiálních spisovatelů Ladislava Balleka, Milana Šútovce, Petra Prouzy a Vladimíra Kolára na pravidelném shromáždění českých emigrantů, konaném v říjnu 1989 pod patronací opata A. Opaska v západoněmeckém Frankenu.

Nejvýznamnějším pokusem o sjednocení jednotlivých proudů literatury bylo obnovení činnosti českého centra mezinárodního PEN klubu, přičemž se projednávalo i členství V. Havla.²²

Funkcionáři SČS zachovávali k těmto snahám zdrženlivost, jejíž příčinou byl postoj spisovatelů v šedesátých letech a „syndrom roku 1968“, tj. možnost jednak reprízy IV. sjezdu československých spisovatelů z roku 1967, jednak i odvěty za něj z počátku sedmdesátých let.²³

Společensky závažné bylo, že se do protirežimních akcí začali zapojovat i komunisté, jak to dokazuje *Iniciativa kulturních pracovníků*, kterou mnozí podepsali. Rozchod s režimem dali veřejně najevo i ti umělci-komunisté, kteří signovali petici *Několik vět*.

Ohlas, který měla tato petice, přímo spojená s disentem a spoluorganizovaná J. Křížanem, mezi umělci, znepokojil komunistické funkcionáře natolik, že se odhodlali reagovat. Představitelé uměleckých svazů se rozhodli sestavit vlastní kontrapetici pod názvem *Několik pádných vět*. Protože neuspěla v získávání podpisů, pokusili se zorganizovat setkání členů s povinnou účastí v Národním divadle, tedy jakousi reprízu Anticharty; i tato akce však skončila bez úspěchu.²⁴

Tyto skutečnosti dokazují, že si umělci byli vědomi své společenské odpovědnosti, nechtěli se již nadále smířovat s danými poměry a komunistickým vedením a byli odhodláni proti němu veřejně vystupovat. Rockový hudebník Michael Kocáb vyjádřil obecné pocity takto: „(...) muzika mě baví a bude bavit celý život. Je ale fakt, že se teď dostává do popředí mého přemýšlení a vnímání společenské dění (...) Teď začíná záležet jenom na nás, protože ztrácíme možnost vymlouvat se, že jsme pod silnou kontrolou a tlakem Sovětského svazu (...)

²¹ Tamtéž. Po IV. sjezdu SČS byli přijati za členy L. Kundera, M. Horniček, I. Kříž a J. Foglar. Součástí oficiální literatury se staly opět i takové osobnosti jako J. Seifert, B. Hrabal, O. Mikulášek, J. Skácel, J. Šotola.

²² Místopředseda Josef Nesvadba pokládal za hlavní úkol „integrovat dosavadní stav tří paralelně existujících českých literatur, anomálii ojedinelou ve světě.“ „Pen-klub obnoven“, *Kmen* 8, č. 32, 10. 8. 1989.

²³ Viz T. Unzeitig: „Pars pro toto“, *Lidové noviny* 2, č. 4, 1989, samizdat.

²⁴ Archiv ministerstva vnitra (dále AMV), Denní situační zprávy, č.141, 14. 7. 1989.

Nemůžeme začít hned měnit, ale musíme začít bubnovat a vykřikovat do světa svou nespokojenost, nebo v mnoha případech neštěstí, tak aby se začalo něco hejbat. Je potřeba bubnovat ne v hospodách, ale ve veřejném životě.²⁵

Na rozdíl od umělců zvolili vědecktí pracovníci odlišnou cestu; pochopili, že jednorázové akce nevedou k cíli, že je třeba využít potenciálu, který představovalo oněch 1300 signatářů a sdružit je do nějaké organizace. Tento záměr se podařilo realizovat v září 1989, kdy vznikl Kruh nezávislé inteligence (dále KNI). Do listopadu 1989 se do něj přihlásilo přes 800 osob z oficiálních institucí, především z Československé akademie věd a vysokých škol. Už před jeho vznikem se vědecká inteligence scházela na různých odborných seminářích, nejznámější byly ty, které se konaly pod hlavičkou České rady Československé vědecko-technické společnosti. Setkávali se zde lidé z disentu, šedé zóny i oficiálních struktur a většinou se probírala ekonomická témata. Na jedné ze schůzek zazněla z úst Miloše Zemana ostrá kritika politické reprezentace.²⁶

Cílem KNI byla odborná analýza stavu společnosti a hledání východisek z krize; jednotlivé pracovní skupiny se měly zabývat problémy jako etika a funkce vědy ve společnosti, sociální struktura společnosti, vzdělání a kultura, ekologie, ale i politický systém a vztahy národů a národností v Československu. Programové prohlášení se vyslovilo pro dialog a spolupráci všech společenských sil jako základní nástroj překonání krize.²⁷

Tato organizace vznikla mimo disent, který k ní nedal ani popud, i když někteří disidenti byli jejími členy a podíleli se na jejím založení. Iniciátoři vědomě nechtěli navazovat užší spojení s představiteli nezávislých skupin z obavy, aby nebyli považováni za jejich součást. Jen jako nezávislá organizace mohli splnit svůj hlavní cíl, tj. ovlivnit co největší počet příslušníků inteligence, získat masovou oporu a tím zvýšit svou společenskou prestiž a politickou váhu. Většina společnosti se totiž ještě s disentem neztotožnila.

²⁵ „Vyhlásit boj vlastnímu strachu.“ Rozhovor Jana Samsona s Michalem Kocábem, *Lidové noviny* 2, č. 6, 1989, samizdat.

²⁶ M. Zeman prohlásil: „Abychom se nedostali do situace, kdy jako stádo tupého dobytka budeme tleskat jediné souvislé větě generálního tajemníka.“ Současné poměry pak charakterizoval: „Jsme v situaci, kdy letíme v letadle, které řídí pilot amatér, který nás však před letem ubezpečoval, že zná letadlo nejen pilotovat, ale že zná i směr cesty, ale my v jejím průběhu zjišťujeme, že manipuluje s budíky, se kterými nemá, a my se ve volném pádu řítíme k zemi.“ AMV, Denní situační zprávy II. S SNB, č. 204, 18. 9. 1989. Diskuse na téma Lidský potenciál se podle Bezpečnosti nesla „v duchu akutní negace uplynulých čtyřiceti let budování socialismu v ČSSR.“ Tamtéž.

²⁷ Bližší o programu a činnosti této organizace viz M. Otáhal, c. d. s. 91–105.

Kritický postoj k stávajícímu systému začali zaujímat i pracovníci oficiálních vědeckých institucí, iniciativní byli zejména ekonomové. Tak Prognostický ústav ČSAV vypracoval celkovou makro- a mikroekonomickou analýzu stavu československého hospodářství a jako jedinou možnou variantu dalšího vývoje, pokud nemělo dojít k úplné ekonomické stagnaci a velkým sociálním otřesům, navrhoval reformu směřující k efektivně fungujícímu trhu. Podmínkou byl „přechod od těch či oněch forem diktatur k modernímu právnímu státu, předpokládající parlamentní systém založený na rovné konkurenci politických stran, nezávislé soudnictví, územní samosprávu.“⁴²⁸

Pád komunistického systému v Československu měl řadu příčin, jednou z nich byl vnitřní rozpad a neschopnost jeho politických elit řešit akutní krizi. Nema- lou úlohu sehrál i disent, ale jedinou vrstvou, která se stala společenským subjektem, i když ne politickým jako v Maďarsku, byla tvůrčí inteligence, která svým jednáním k rozpadu komunistického systému přispěla velmi významně. Její úlohu zhodnotil V. Havel takto: „Jakmile jsem se dověděl, že na petici za mé propuštění se podepisují známí herci z televizních seriálů, uvědomil jsem si, že je to počátek konce komunismu u nás. Nevěděl jsem, kdy a jakou bude mít podobu, ale byl jsem si jist, že tento režim již dlouho vydržet nemůže.“⁴²⁹

---

⁴²⁸ V. Komárek a kol.: *Prognóza a program*. Praha 1990. Podle některých ekonomů bezprostředně spjatých s normalizačním režimem by přijetí tohoto materiálu znamenalo odvolat Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, základního dokumentu, z něhož Husákovo vedení odvozovalo svou legitimitu, a vrátit hospodářsko-politický systém před únor 1948, ale v řadě případů i říjen 1945. Viz „Několik poznámek k materiálu Souhrnná prognóza vědeckotechnického ekonomického a sociálního rozvoje Československa do roku 2010“, *Lidové noviny* 2, č. 4, 1989, samizdat.

⁴²⁹ Citováno podle K. Pacner: *Osudové okamžiky Československa*. Themis, Praha 1997, s. 501–502.